

NEMIS VA O'ZBEK TILLARIDA OLMOSHLAR TASNIFI

Azimova Zuhro Ismatilloevna

Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti,

E-mail: zuhro.azimova@mail.ru

Tel.: +998972888872

Annotatsiya: *Ushbu maqola hozirgacha saqlanib qolgan barcha yozma yodgorliklarda olmoshlar qo'llangan bo'lib, o'z davriga xos o'z adabiy tili tarixi, ularning aksariyati qadimiyligi bilan ajralib turadi. Ba'zi o'zbek tilidagi shaxs, ko'rsatish, egalik, so'roq, birgalik, gumon, nisbiy olmoshlari qadimiy obidalarimizdan to hozirgi kungacha mavjud bo'lib, bugungi kungacha qo'llanib kelinmoqda. Tunyuquq, Kultegin, Oltin Yoruq kabi yozma yodgorliklar Hind-Yevropa xalqlari adabiyotidagi qadimgi asarlardan nemis va o'zbek tillarida olmoshlar, olmoshlarining genotivlari bilan aloqasi va an'anaviy refleksiv talqin qilingan. Qadimgi nemis va o'zbek tillaridagi olmosh/ Pronomen tizimi pozitsiyasi ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *olmoshlar tizimi, pronomina, Tunyuquq, Kultegin, Oltin Yoruq, Hind-Yevropa xalqlari adabiyoti, manzil olmoshlari, variant ma'nosi, ishlatilishi, yaqinlik va masofa, olmoshlarning turlari, qiyosiy tahlil.*

CLASSIFICATION OF PRONOUNS IN GERMAN AND UZBEK LANGUAGES

Azimova Zukhro Ismatilloevna

PhD student of Samarkand State university

E-mail: zuhro.azimova@mail.ru

Annotation: *This article discusses the characteristic history of its literary language for its time, and most of them are ancient. Some Uzbek personal, demonstrative, possessive, interrogative, joint, suspicious, relative pronouns existed from our ancient monuments to the present day and are still used. Written monuments, such as tunyukuk, kultegin, golden yoruk from the ancient works of literature of the Indo-European peoples, are associated with pronouns in German and Uzbek, the connection of pronouns with genitive cases, and traditional reflexive interpretation. The position of the system of pronouns/pronouns in the Old German and Uzbek languages is considered.*

Keywords: *pronoun system, pronouns, tunyukuk, kultegin, golden light, literature of the Indo-European peoples, address pronouns, variant meaning, use, proximity and distance, types of pronouns, comparative analysis.*

КЛАССИФИКАЦИЯ МЕСТОИМЕНИЙ В НЕМЕЦКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

**Азимова Зухро Исмаиллоевна - аспирантка
Самаркандского государственного университета
E-mail: zuhro.azimova@mail.ru**

Аннотации: *В этой статье отличается характерной для своего времени историей своего литературного языка, и большинство из них являются древними. Некоторые узбекские личные, указательные, притяжательные, вопросительные, совместные, подозрительные, относительные местоимения существовали с наших древних памятников до наших дней и используются до сих пор. Письменные памятники, такие как тунюкук, култегин, золотой йорук из древних произведений литературы индоевропейских народов, связаны с местоимениями в немецком и узбекском языках, связью местоимений с родительными падежами, традиционной возвратной интерпретацией. Рассмотрено положение системы местоимений/местоимений в древненемецком и узбекском языках.*

Ключевые слова: *Система местоимений, местоимения, тунюкук, култегин, золотой свет, литература индоевропейских народов, адресные местоимения, вариантное значение, употребление, близость и удаленность, типы местоимений, сравнительный анализ.*

*Qiyoslash har qanday tahlil, tafakkur asosidir.
Bu olamda neki bo'lsa, barchasini biz qiyoslash orqali idrok etamiz.*

K.D.Ushinskiy

Hozirgacha saqlanib qolgan barcha yozma yodgorliklarda olmoshlar qo'llangan bo'lib, o'z davriga xos o'z adabiy tili tarixi, ularning aksariyati qadimiyligi bilan ajralib turadi. Ba'zi o'zbek tilidagi shaxs, ko'rsatish, egalik, so'roq, birgalik, gumon, nisbiy olmoshlari qadimiy obidalarimizdan to hozirgi kungacha mavjud bo'lib, bugungi kungacha qo'llanib kelinmoqda. Ana shunday olmoshlardan biri ko'rsatish olmoshlari bo'lib, N. Rahmonov, Q. Sodiqovlarning «O'zbek tili tarixi» asarida

yodgorliklarda ko'rsatilgan qadimgi turkiy tilga xos bo'lgan *bu, ol, o'cbu, o'cu* kabi olmoshlar, *o'cul* (o'zbek tilidagi ko'rsatish olmoshlarining eski shakli) ko'rsatilgan [Rahmonov N., Sodiqov K. O'zbek tili tarixi. - Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2009.–B.129], U.Sanaqulov o'zining doktorlik dissertatsiyasida olmoshlarning evolyutsiyasi haqida to'xtalib, Tunyuquq, Kultegin, Oltin Yorug' kabi yozma yodgorliklar tili *ul, anga, bu, muni, ushal, o'shāl, shul, ush, oshnu, āshnu* kabi ko'rsatish olmoshlari edi. [Sanaqulov 58-59]. Olim *ul, bul, ani* shakllarini VII-X yodgorliklar tilida keng qo'llangan olmoshlar asrlar.[Sanaqulov U.S. Fonetik, morfologik shakllanishi va rivojlanishi o'zbek yozma adabiy tili me'yorlari (boshlang'ich bosqich): filol.f.f.d Fanlar...Dis. Avtoref.- Toshkent, 2007. - B.190].

Qadimgi nemis tili adabiyotlarida relevant paradigmalar quyidagicha ifodalanadi:

Reflexivpronomen	
NOM	
GEN	<i>sin, [traf</i>
DAT	<i>immu, traf</i>
KKK	<i>sih</i>

KASUS	MASK	NEUTR	FEM
NOM	<i>Er</i>	<i>tf</i>	<i>siu- .si, si</i>
GEN	[<i>sie</i>]	<i>es, (is)</i>	<i>ira (-u, -o)</i>
DAT	imit (-ö)		
AKK	<i>inan, in</i>		

Qadimgi nemis tilida o'zlik olmoshlarining ifodalanishi (Reflexivformen im Althochdeutschen nach W. Braune - H. Eggers,)

Nemis tilida olmosh "*Pronomen*" (*ko'plikda Pronomina/Pronomen*), "*Fürwort*", "*Stellvertreter*" atamaları bilan beriladi, grammatikada otlar o'rnida belgili ma'no ifodalovchi so'zlar sinfi ma'nosida qo'llaniladi. Masalan, *er* (*u*, kishilik olmoshi), *mein* (*mening* egalik olmoshi) yoki *welcher* (so'roq, aniqrog'i nisbiy olmosh) kabi. Nemis tilida olmoshlar gapda faqat ot so'z turkumi o'rnida almashtirilmaydi (masalan, nisbiy olmoshlar nisbiy gaplarda boshqa so'z turkumlari o'rnida kela oladi). Ular gapda nafaqat boshqa so'z turkumlari bilan munosabatga kirishadi, balki olmoshlar orqali ularning nemis tiliga xos grammatik belgilari: artikli, rodi (Genus/Geschlecht), soni (Numerus/Zahl) va kelishigi (Kasus/Fall) aniqlanadi. Olmoshlarning otlardan farqli jihati shundaki, ular otlar o'rnida ma'no ifodalovchi so'z sifatida qaralmasligi (Inhaltswörter), bunda ular shaxs va narsalarni ularning grammatik belgilari orqali ifodalaydilar. Kontekstda esa, so'zlarning izohi uchun xizmat qiladilar. Masalan kishilik va egalik olmoshlarining 1-2-shaxslarida *deyktik* (*deiktisch*), lingvistik kontekstda diqqatni qaratish (anforik, odatda kishilik va egalik olmoshlarining 3-shaxsi, hamda o'zlik va nisbiy olmoshlari)

Ananaviy tilshunoslikda olmosh ot so'z turkumisiz o'zi mustaqil ma'no ifodalay olmaydigan birikmalar, matnda yangi jumalarni keltirishda so'zlarning o'rnini

egallovchi (*Platzhalter*) vazifasini bajaradi (noaniq va so'roq olmoshlarida). Shu bilan birga ot oldida turib faqat grammatik mano ifodalashi mumkin (masalan, *ich, du, diesen "doch dieser sagte"*)

Zamonaviy tilshunoslikda esa, olmosh deb unga qarama qarshi ot so'z turkumisiz o'zi mustaqil ma'no ifodalay oladigan tushuncha deb ta'rif beriladi. Olmoshlar nutqda keng qo'llanilib, grammatik an'anaga ko'ra, o'ntagacha kichik guruhga ajratiladi. Ular xilma-xil grammatik xususiyatlarga ega. Olmoshlar so'roq so'zlarni ham (wer? was?), yoki nisbiy olmoshlar nisbiy gaplarni ham ifodalab keladi. Ba'zi olmoshlar otni ham izohlab keladi: Mas., *Das Auto ist meines*. Ba'zilari xuddi ot so'z turkumiday sifatni sifatlashgan olmosh (Adjektivpronomen: *mein Auto*) Bu turdagi sifatlarni izohlashda umumiy belgilar inobatga olinadi. Olmoshlar an'anaviy nemis tilida boshqa so'zlar o'rnida turuvchi aniq so'zlar deb tushuniladi. Nemis tilshunos olimi Antsperg ularni "Anstattwörter", Grammatikachilar maktabi olimlari esa "Stellwörter"— o'rindosh so'zlar deb atagan. Vazifasiga ko'ra olmoshlar quyidagi guruhlarga ajratiladi:

- 1) Hamma olmoshlar otlar o'rnida; egalik olmoshlari xuddi sifatday (*ihre Tochter- Monas Tochter*) ot o'rnida, egalik olmoshlarining Genetiv kelishigidagi shakli o'rnida ham kela oladi;
- 2) Ot oldidagi otlashgan olmosh va sifatlashgan olmoshlar sifat o'rnida kela olishi mumkin;
- 3) Otlar o'rnida, asosan, butun otli guruhturishi, *mein früherer Chef – er "er"* butun bir otli birikmani ifodalab kelgan.

O'xshash ot masalan, kitob kontekstga qarab, uni, meniki, kabi olmoshlar bilan almashtirilishi mumkin. bu va boshqalar almashtirilishi kerak. Olmoshlar bo'lgan predmetlarni xarakterlaydikabi mazmunan sinfga belgilash orqali ularni qat'iy emas, belgilang Til bo'lmagan voqelikdan ko'chirma (masalan, kitoblar sinfi) tayinlash. (Hentschel & Weydt, 2013, 218-bet)

Grammatikachilar maktabi lingvistlari so'z turkumlari doirasida olmoshlarni ma'no ifodalamaydigan so'zlar, ya'ni *grammatik elementlar* (Funktionswörter) deb atashadi. Ular bunday so'zlarni yangi so'zlar yaratish emas, balki ma'no va tushunchalarni ifodalovchi yopiq turkumga kiruvchi guruh deb hisoblashadi. Ularni yordamchi so'zlardan artikl orqali ma'no jihatdan farqlab olish mumkin. An'anaviy tilshunoslikda olmosh artikl, yoki determinative sifatida tasnif qilingan. Duden grammatikasida keltirilishicha, "Olmoshlar va artikllar bir xil ma'nodagi so'z va tushunchalarni farqlashda muhim sinf hisoblanadi.

Grammatikachilar maktabi tilshunoslari olmoshlar va mustaqil soʻz turkumlarini *Stellvertreter* va *Begleiter* (oʻrindosh va yetakchi soʻzlar) deb bir-biridan farqlashgan. Shuning uchun ham nemis tilida olmoshlarni otlardan farqlash uchun kichik harf bilan yoziladi, faqat hurmat shakldagi “*Sie/Ihre/Ihnen etc.*” bundan mustasno. Agar sifatlar olmoshlar bilan kombinatsiyaga kirishsa, u bosh harf bilan yoziladi:

-*du, Arme!*

-*Für uns Arbeitslose.*

-*Hemmungen, jemand Unbekanntes anzurufen.*

-*Er hofft, dort niemanden Bekannten zu treffen.*

Baʼzi nazariyalarga koʻra, artikl tahlil qilinganda, otlashgan sifatlar aniqlovchi (Apposition) sifatdan olmoshga moslashadi.

Anʼanaviy soʻz turkumlari tadqiqida olmoshlar mustaqil soʻz turkumlari (ot bilan yonma-yon) talqin qilinadi. Zamonaviy tilshunoslikda esa, farqli ravishda olmoshlar oʻz kategoriyasiga koʻra, bir-birining oʻrnini egallaydigan birlik kabi, shu bilan birga otli birikmalar yoki determinant birliklar intranzitiv artikl sifatidagi kishilik olmoshlarining tahlilidagi variantlarni ifodalaydi. Olmoshlar asosiy kategoriyada anʼanaviy qarashlarga koʻra soʻz turkumlaridan quyidagi xususiyatlarga koʻra farq qiladi. Nemis tilida olmoshlar

-fleksivdir, (hozirgi tilshunoslikda ravishlar, predloglar, bogʻlovchilar, koʻmakchilar, yuklamalar qatorida)

-oʻzgarimas fleksivbar va turlanadigan (feʼllarga qarab)

Olmoshlar oʻz mazmuni, sintaktik shakl va ifodalanayotgan grammatik kategoriyalariga koʻra alohida soʻz turkumini hosil qiladi. Nemis va oʻzbek tillarida olmoshlar koʻplab oʻziga xos xususiyatlarga ega, oʻxshash va farqli jihatlarga ega. Koʻplab olimlar olmosh bilan bogʻliq quyidagi munozaralarni oʻrtaga qoʻyadilar.

- Olmoshni alohida soʻz turkumi sifatida ajratishning maqsadga muvofiqligi;

- Olmoshlarning otli unsurlarga, ularning vazifasini bajaruvchi vazifadoshlarga ajratish;

- Ularni olmoshli sifat (mein-mening, dein-sening) tarkibiga kiritish

- Feʼl oldi olmoshlari tabiati.

Olmoshlar obyektini bevosita atamaydi, balki uni nutq jarayonida koʻrsatib turadi. (Gak, “Morfologiya” 262-bet)

Misol:

Bu koʻylakni, yoki boshqasini xohlaysizmi?

noaniq olmoshlar

Noaniq olmoshlarga *biror narsa, hech narsa, odam, kimdir, har kim* kiradi. Biz ulardan biror narsani umumlashtirganda foydalanamiz.

Misol:

Men uchun biror narsa qila olasizmi?

Personalpronomen/ Kishilik olmoshi	Possessiv-Grundform/Egalik olmoshi	Reflexivpronomen/ olmoshi	O'zlik
ich-men	Mein-mening	mich	
du-sen	Dein-sening	dich	
er-u (m.r)	Sein- uning	sich	
sie-u (j.r)	ihr-uning	sich	
es-u (s.r)	sein-uning	sich	
wir- biz	unser-bizning	uns	
ihr-sizlar	euer/eur-sizlarning	euch	
Sie -Siz	Ihr-Sizning	sich	
Sie- ular	Ihr-ularning	sich	

Bu yerda shaxs olmoshlari va egalik olmoshlarining turlanishi haqida umumiy ma'lumot va batafsil tushuntirishlar berilgan. Nemis tilida olmoshlar va ularning tizimini o'zbek tili bilan jadvallar, misollar asosida qiyoslab o'rganish, ko'rgazmalilik, nutqda qo'llash, audio-vizual tahlil qilish chet tilini o'rganayotganlar uchun eng maqbul usullardan hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdurahmonov G'., Shukurov Sh., Mahmudov Q. O'zbek tilining tarixiy grammatikasi. Darslik. –Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008.
2. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. 1-tom. – Toshkent: Universitet, 2000.
3. Раҳматуллаев Ш.Ҳозирги адабий ўзбек тили. –Тошкент, 2006. 33. Rahmonov N., Sodiqov
4. Юсупова О. Ўзбек тилида олмошларнинг функционал-стилистик хусусиятлари (Монография) – Самарқанд, 2017.

5. W. Braune - H. Eggers, Althochdeutsche Grammatik, 13. A., Tiibingeo 1975L. Burzio, Anaphora and soft constraints, in: J. Franco - A. Landa - J. Martin (Hgg.), Grammatical Analyses in Basque and Romance Linguistics, Papers in Honor of Mario Saltarelli, Amsterdam 1999, S. 1-21
6. D Hole Zusammenfassung: Der Artikel setzt sich mit zwei Bereichen der Diachronie deutscher Pronominalformen auseinander, und zwar mit dem Verbverhältnis
7. Gak, "Morfologiya" I.K. Mirzayev tarjimasi 2022 y 262-bet

